

Glas praznika v nevihtnem času: Heideggerjeva vojna predavanja o Hölderlinu

Milosav Gudović

Inštitut za preučevanje krščanskega izročila, Langusova 29, 1000 Ljubljana
<https://orcid.org/0000-0003-1760-337X>
zvontisine@gmail.com

Članek obravnava tematiko vojne skozi prizmo izbranih odlomkov Heideggerjevih tolmačenj poezije. Osrednji del razprave je posvečen delu Razjasnjenja ob Hölderlinovem pesništvu in predavanjem o himni »Spomin« (»Andenken«). Hermenevitično soočanje s Hölderlinom sredi viharja druge svetovne vojne ni bilo estetski beg pred okrutno resničnostjo. V knjigi Zgodovina Bitja (Die Geschichte des Seyns) Heidegger poudarja pojem »totalne vojne« kot splošnega, zunanjega razdiranja. Nasprotje tej tendenci lahko prepoznamo v Hölderlinovem motivu »krilate vojne«. V interpretaciji, ki jo tu predlagam, je »krilata vojna« pesniško ime človekovega notranjega premagovanja slabih nagonov in dolgo gibanje navzgor – od sovražnega srda do odprtosti in prisrčnosti. V luči takšnega branja se vojna kaže kot »nevihtno« obdobje, ko pozaba tega najvišjega podviga duše doseže svoj vrhunec. Heideggerjevo »pesniško mišljenje« in Hölderlinova miselno bogata poezija utirata skupno pot od praznine totalne vojne do praznika kot simbola popolne sprave in osmislitve časa.

Ključne besede: literatura in filozofija / vojna / nemška poezija / Hölderlin, Friedrich / Heidegger, Martin

Refleksije o odnosu med literaturo in vojno nas vodijo na področje srečanja dveh zapletenih in večpomenskih izkazovanj antropoloških moči. Na čisto formalni ravni besedi »literatura« in »vojna« napotujeta na nedvomno različni, a včasih zelo sorodni in povezani polji človeškega znanja. Tako oblikovanje literarnega gradiva kot sodelovanje v vojnih spopadih terjata uporabo raznih veščin, katerih razvitost neposredno in razvidno vpliva na to, ali se bo določeni prijem posrečil ali pa spodletel, propadel. Raba peresa in meča, kot vemo, nista zmeraj med seboj usklajena. Ni nobena skrivnost, niti prazna metafora ne, da je tudi pero precej močno orožje. O tem pričajo kritike in polemike, goreče izme-

njave idej, silovitost v obrambi lastnih stališč in napadu na tuja, ki ves čas zapolnjujejo literarno in celotno kulturno sceno, celo v navidezno mirnih časih. Pero je lahko tudi orožje, s katerim se končuje rožljane drugega, bolj ubijalskega orožja. Takšno je pero, ki ga državniki in diplomati primejo v roke po dolgem plapolanju duhov razdora, sovraštva in nemira. Orožju je kajpak podobno pero pisca, ki v viharju vojne, vidnega ali še nevidnega brezpotja, služi kot sredstvo zagovarjanja in nagovarjanja, spodbude ali upora. Takrat pisateljevo pero, če se ne prepušti hazarderstvu in ne izda poklicanosti ustvarjanja v mračnih časih, izgubi svojo prvotno lahkost. Ker ga vleče teža odgovornosti, postaja glasnik odločitve, da je treba stopiti v vojno z »drugimi sredstvi«.

Pero s svojo ostrino lahko rani, poreže Drugega in druge, ali z močjo podpisa preseka vojne spopade. Pero je potencialno orožje agitacije, propagande, pričevanja. Toda obratna smer je enako smiselna: orožje, predmet vojaške večšine, v sebi nosi silo peresa. Z njim se vojak podpiše, pusti krvavo, zmeraj osebno in neponovljivo sled. Sled človeškosti ali nečloveškosti. V pričujoči kratki razpravi se ne bom osredinil na to drugo skodelico na moralni tehtnici, čeprav je vsekakor zanimiva za premislek bojevniskega etosa in njegovih prikazov v literaturi različnih obdobj. Tema moje razprave ni bojevnništvo in vojna v književnosti. Pozornosti ne bom posvetil imaginacijski in dokumentaristični literaturi o vojni. Pogleda ne bom usmerjal k usodi herojev, ki postajajo junaki pesniških sag, temveč k delu Friedricha Hölderlina in njegovi oživitvi v času druge svetovne vojne, in sicer v razlagah Martina Heideggerja. Okvir tega poskusa torej ni niti kritiška literatura o vojni, niti beletristika, ki nastaja *med* vojno in zvesto neguje njeno topiko in motiviko. Gibal se bom v polju Heideggerjevega izvirnega posredovanja književnosti in poskusil osvetliti težnjo mišljenja, da si sredi hude vojne vihre izbori novo pot in najde možnosti novega samorazumevanja individualnega in skupnega življenja na evropskem Zahodu.

Heidegger se je že pred drugo svetovno vojno marljivo ukvarjal z interpretacijo Hölderlinove pesniške dediščine. Od začetka tridesetih let je, išoč rešitve raznoterih težav lastne fenomenologije, s prijaznostjo učenca tolmačil bitke, ki jih je v jeziku in za jezik vodil ta véliki in dolgo zanemarjeni nemški pesnik. Takšna hermenevtična izkušnja mu je lahko dala vedeti, da je literarno ustvarjanje venomer svojevrstno vojevanje avtorja za bistveno, pristno besedo, ki gnezdi in živi v bralčevi zavesti. Hölderlinovo pesništvo to navsezadnje zanesljivo in prepričljivo dokazuje. V njegovih spretno izklesanih in mukoma izvojevanih besedilih je Heidegger iskal podporo in zgodovinsko oporoko, v pesnikovem mirotvornem in bolečem liku pa je prepoznal novega vodnika

očetnjave »na zatonu«, novi vir navdiha za nacijo, ki je bila že zdavnaj obremenjena z mnogimi zablodami in poškodovana z lažno, a mikavno blaginjo modernega, desakraliziranega sveta.

Skupaj z interpretacijami Hölderlinovih pesmi se je Heidegger v akademskem zavetju vojnih spopadov prepuščal vrednotenju Nietzschejevega opusa, ki ga je epohalno umestil v zaključno obdobje zgodovine metafizike. Razpon te zgodovine je v predavanjih iz istega obdobja zaznal že pri izhodiščih helenskega mišljenja. Sad takšnega zanimanja so pomembni zapisi o Anaksimandru, Parmenidu in Heraklitu, pa tudi o Platonovi filozofiji, ob neizbežnem prislusku subjektivističnim odmevom platonskega duha, ki so bili značilni za nemški idealizem visoke modernosti. Že iz te kontekstualne sheme je jasno, da Heideggerjevo vojno pero ni služilo interesom nacistične revolucionarne prakse. Služilo je, nasprotno, kot orožje spodkopavanja vulgarnih miselnih poti in zank, ki so iz svojega topega mraka prežale na radovedno univerzitetno mladino. Heideggerjeva posredovanja Hölderlina niso bila znamenje bega pred surovo in strašno resničnostjo v idilične predele lirike. Povratak k antičnim vzorcem ni pomenil umika iz lastnega trenutka zaradi učenega navdušenja nad starodavno kozmologijo. Tu je prišlo do izraza odločno prizadevanje filozofa, da pri poslušalcih prebudi čut za »skupno stvar« in višje naloge sodobnosti.

Iz-redno stanje vojne, navidezni red še neporažene domovine, je bilo za Heideggerja priložnost opomniti študente, da je v mejni situaciji potrebno narediti introspekcijski korak nazaj. Čuta za skupno stvar zato ni treba razumeti kot nacionalni, z vojaškimi pohodi opiti *sensus communis*, ki stremi k brezpogojni zmagi in podporo tej želji išče v »očetnjavskem obratu« preobčutljivega pesniškega genija z Neckarja. Filozof je s svojo zapeljivo frazeologijo in zanimivimi hermenevtičnimi potezami puščal nepogrešljivo sled v duhovni zgodovini Nemčije, verujoč, da ne krade in ne ponareja Hölderlinove pisave zaradi nečimrnih pedagoških smotrov in okrepitve še tako neomajnih teoretskih predsodkov. Lastno pisno sled v obdobju zatona nekdanjih idealov je razumel kot sled na sledi merodajnega literarnega izročila. Hölderlinovo kanonsko mesto, zavarovano s Heideggerjevimi prejšnjimi razlagami in z ustvarjalno prisvojitvijo njegovih estetskih idej, se je v vojnih seminarjih še dodatno okrepilo in postalo neodtujljivi del nove strategije tolmačenja literature pa tudi samega sveta kot svojevrstnega odprtega umetniškega dela. Hölderlin je postal »junak« Heideggerjevega razvejanega in obsežnega dela, junak, čigar osebna usoda je interpretativno žrtvovana zaradi razkritja zagonetne usode Nemcev in vsega evrocentričnega obzorja v vrtincu vojne in po njej.

Izkustveno izhodišče takšne recepcije pesnikovega dela je bila *totalna* vojna, o kateri je Heidegger pisal v zbirki fragmentov *Zgodovina Bitja*, na predvečer novih bojev, na kratko prekinjenih z mirom v Versaillesu (Heidegger, *Die Geschichte* 50). Izraz »totalna vojna« je filozofska prepesnitev *totalne* mobilizacije, dogajanja, ki ga je v stilistično izvrstni sintezi navdihnjenega pričanja in kritičnega odmika opisal Ernst Jünger. Heidegger je ob razvijanju jüngerjevske ideje v smeri svojega miselnega programa opazil, da totalnost vojne ostaja še bolj nemišljena takrat, ko je na vse strani razglašena in glasovi o njej gromko donijo. »Povsod«, dodaja filozof v svoji diagnozi, »je veliko nevznemirjenih« (50). Kakšna je ta totalna vojna, ki toliko ljudi pušča zunaj bojišč, njena polja pa ostajajo zabrisana, nejasna, meglena? Nevznemirjeni niso brez strahu ali nemira spričo vzburkane resničnosti, temveč so nemarni in nezmožni osmisлити burjo, ki jih vendar obvladuje in jim grozi. Bistvo totalne *mobilizacije* po Heideggerju ni nič drugega kot *mahinacija* (*Machenschaft*), spletko, v kateri je vse, kar se dogaja, dosledno omejeno na izdelanost, oblikovanost s človeško roko.

Vsesplošno spravljanje v vojno gibanje je le povnanjenje davno začete in čudovito zakrinkane igre. Ta totalna igra je s Heideggerjeve razgledne točke videti ontološka *par excellence*, »saj je totaliteta – v resnici slab – naziv za *bit* bivajočega« (Heidegger, *Die Geschichte* 50). Z vojno zadeta totaliteta tu pomeni »oblikovanje bivajočega, ki se izmika običajnim izkušnjam in ga zato ni mogoče omejiti, saj nastaja privid, da total vojne vendar kaže na pomanjkljivosti in zato ni totalen« (50). Za razloček od nevznemirjenih, neposvečenih, miselno imobiliziranih množic, je filozof dolžan misliti bistveno gibanje onstran videza in za potrtimi vrstami civilistov, za trmastimi kolonami vojakov v maršu opaziti duhovno žerjavico, ki naj bi med vidnimi valovi razsvetlila odločilno pozabo totalitete in človekove hermenevitično opredeljene vloge v spletu sveta. Pozaba celote in ne-premišljenost se kažeta v razcvetu zanesenjaštva, opis katerega nas spet vrača k metaforiki peresa in lahkosti: »Zanesenjaštvo prhuta naokrog kot odmevajoče množstvo nedojetih, nikoli prevprašanih – ker jih ni mogoče prevprašati – besed in izjav Hölderlinovega pesništva ter Nietzschejevega mišljenja.« (49) Heidegger se zaveda dejstva, da se avtorsko pero, čeprav ima lastno težo, lahko zlahka, lahkomiselnost zlorabi. Zato v isti sapi detektira napačno recepcijo očetnjavskega obrata: »Peneči se zvarek domnevnih zaklinjanj, najpogosteje v himnični obliki, se daje kot uvid in védenje in bi rad ponujal spremstvo za 'življenje'. Povsod gre za oblike samo-ustanavljaljajočega se opustošenja (*Verwüstung*), ki ne obvladajo samih sebe ...« (49)

Iskra, ki jo Heidegger opazuje kot vseplameneči začetek totalne vojne, je *srd* (Heidegger, *Die Geschichte* 49). To ni zgolj minljivo, ampak vzgibavajoče in razdiralno občutje mahinacijskega človeka. Totalna vojna je vojna za izgubljeno totaliteto. Besneča težnja po tehniškem vladanju celoti človeškega izkustva je le način prikrivanja in urejanja opustošenja. Človek seveda ne more predolgo skrivati svojega srda, saj na dan slej ko prej privrejo strupene puščice zle volje. Podobno velja tudi za himnično priseganje, s katerim se s srdom prežeta volja sublimira v poziv k izpolnitvi vojne pravice. To ne more dolgo – za pogosto plemenitim, čistim zanosom – skrivati kalnega žela praznosti in duhovnega poraza. Heideggerjevi dialogi s Hölderlinom med drugo svetovno vojno so naznanili vrnitev himne kot slovesne pesmi vojnih in državnih *mehanizmov* k himni kot lirski literarni obliki, da bi mišljenje v opisu polnega hermenevtičnega kroga znova prišlo do vrelna polnega, *organskega* življenja naroda kot zgodovinske skupnosti. Hölderlinove pesmi so bile za filozofa prolegomena novega ustroja Nemštva. Onstran kulturno-politične mahinacije je ta poezija želeni pisni predložek nepisanega zakona, stvarne konstitucije bodočega narodnega bivanja, in sicer ne glede na to, kako se bo vojna v resnici končala: s triumfalnim korakom bodrih mladeničev ali z belimi zastavami opešanih herojev.

V ozadju Heideggerjevih interpretacij je bil naslednji miselni obrazec: da bi bilo spoštovanje *nacionalne* himne smiselno in da bi temu sledil resničen in bogat *uvid*, je treba dostojno prisluhniti pesniku-vidcu in njegovim *umetniškim* himnam. Da bi tovrstna prisega dejansko imela moč pristnega *védenja*, mora mlada nemška intelektualna aristokracija spoznati Hölderlinov lirski glas, prepoznati njegovo neponovljivo barvo in prodreti v njegovo zadnjo globino. Spričo tega je Heidegger pozabi totalitete v razpršenem žarišču totalne vojne zoperstavil pesnikov topos *spomin* in istoimenski himni posvetil ciklus zimskega semestra leta 1941/1942.¹ Že v uvodnih opombah filozof poudarja, da Hölderlina ni izbral zato, ker njegova poetika posebno ustreza pretanjeni

¹ Leta 1943 je Heidegger ta predavanja predelal v obsežno študijo, ki je bila prvič objavljena v zborniku ob stoti obletnici pesnikove smrti, pozneje pa je bil vključena v znana in vplivna *Razjasnjenja ob Hölderlinovem pesništvu*. Naslovna »razjasnjenja (Erläuterungen)« tu niso *analitični* posegi v Hölderlinovo simboliko, njihov osnovni namen ni bistrenje tekstov v njihovi estetski izoliranosti. Heidegger, nasprotno, meri na to, da se Nemci šele v bližini Hölderlinovih himen lahko naučijo jasnejšega razumevanja epohalnega dogajanja, v katerem sodelujejo. Po Heideggerjevem prepričanju se bo prav ob Hölderlinovem pesništvu Nemcem razjasnil trenutek in položaj očetnjave. Tako bodo zaslišali glas (*Laut*), ki razkriva skrite in komaj prepoznavne naloge zgodovine.

postmetafizični misli, kaj šele zato, ker so njegova dela postala stvar *mode* (Heidegger, *Hölderlins* 8). Moda je namreč po naravi nekaj neobveznega, naloga trenutka, minljiva privrženost minljivosti. Pesnika je, nasprotno, izbral, da bi z njegovimi ne-modnimi lirskimi detajli osvetlil omenjeni nerazbirljivi »total«: dosege in razmere vojne nesreče, pa tudi zdavnaj napovedani zlom celotnega sveta življenja.

Vojne razvaline so bile za Heideggerja prvi, vidni plan in poslednje dejanje nekega globljega, dolgega propadanja. Zato je svoje poslušalce ob interpretaciji himne »Spomin« (»Andenken«) ves čas opozarjal na zamolkli, a neizpodbitni zlom humanistične tradicije. Hölderlinova himna na videz prinaša le lepo prgišče vtisov s potovanja po južni Franciji. Vendar Heidegger v njej vidi nekaj več kot dokument iz pesnikove osebne zgodovine, več kot verzificirani potopis s primesmi kriptičnih idej. Obisk Bordeauxa in srečanje z »južnimi ljudmi« in »rjavimi ženami«, o katerih piše Hölderlin, mislec bere kot del pesnikove širše, skrbne zazrtosti v *helenski* jug. Hkrati je skušal svojega duhovnega vodnika in »ogrodje« *drugačne* Nemčije iztrgati iz verig humanizma goethejevskega in schillerjevskega kova. Rešitev nesporne krize po Heideggerju ni to, da bi se namesto drame *Faust* v vsakdanji prtljaji izobraženih rojakov v prihodnje znašle pesmi avtorja, ki je veliko bližji njegovemu individualnemu okusu. Hölderlin ni bil *sredstvo* kulturnega preporoda, antipod Goethejevemu optimizmu in kozmopolitizmu, temveč ustvarjalec, čigar delo naj bi peljalo iztrgalo novi rod iz utečenega, trhlega sekularnega reda. Vojna je le nenadoma razkrila pravi obraz te humanistične konstelacije: nemoč, kaos, neskladnost. Heidegger je upal, da bo s svojo hermenevitično didaktiko pripravil izstop iz okvira, v katerem je vse duhovno zlahka izenačeno s kulturnim, slednje pa usodno podrejeno antropocentrični perspektivi. Ena izmed tipičnih potez Heideggerjevega pisanja je kritika takšnega vladajočega gledišča. S tovrstno kritiko so njegovi teksti tako nasičeni, da ponekod mejijo na maniristično negacijo. A to ne pomeni, da je rušenje (ali oznanitev še razrušene) filozofske in splošne konstelacije, ki jo Heidegger imenuje humanizem, obenem tudi konec vsakega interesa za *resnico* o človeku. Pesnik se je dotaknil te resnice že v začetnih verzih »Spomina«, kjer je ubesedil priljubljeni veter, pred udarom katerega se lirski jaz ne umika:

Severovzhodnik veje,
najljubši od vétrov
mi, ker ognjenega duha
in dobro plovbo obljublja ladjarjem. (Hölderlin 189; v. 1–4)

V naslednjih vrsticah beremo:

A pojdi zdaj in pozdravi
lepo Garonno
in vrtove Bordeauxa
tam, kjer se po ostrem bregu
v dalj vije brv in v tok
pada globoko potok, tam zgoraj pa
v dalj zre plemenit par
hrasta in srebrnega topola;

še dobro spominjam se tega in kako
širne vrhove nagiba
brestov gozd nad mlinom,
na dvorišču pa raste figovec. (189; v. 5–16)

Heidegger v tem ne prepozna pesnikove evokacije prejšnjih vtisov. Osredinja se na motiv *pozdrava* in mu dodeli samostojno, esencialno vlogo, s čimer ga izloči iz najbližjega pomenskega tkiva. Zato nekje proti koncu prvega poglavja svojih predavanj pravi, da »pozdrav ni namenjen pokrajini, mestu ali toku, potoku ali gozdu in človeški delavnici, temveč samemu človeku« (Heidegger, *Hölderlins* 58). Takšen pristop je bil od nekdaj nevalgična točka filološko naravnanih tolmačev, saj odstopa od vseh pravil eksegeze, pa tudi filozofskih piscev, ki so bili mnenja, da se tako z obraza njihove privilegirane vede prehitro snema koprena metodološke strogosti. Toda Heideggerju ni bilo preveč mar za napade iz obeh taborov. Razvejal je svojo interpretacijsko paradigmo in namenoma osvobajal filološke in filozofske metode njihove navidezne nedotakljivosti.

Ko od samega začetka napoveduje, da v svojih interpretacijah pesništva ne bo »mučil s pojmi« (Heidegger, *Hölderlins* 5), mislec pravzaprav prisega, da bo obvaroval hermenevtiko pred izginotjem med pesniškimi podobami. Literarni motivi so tako zaradi kristalizacije skritega konteksta de-motivirani in prestavljeni v osnovno strukturo neskritih motivov in namenov interpretativne preobrazbe umetniškega besedila. Pesniško prelistavanje spominov in naklonjena vrnitev k naravnim lepotam postaneta del neke višje enotnosti. Združuje ju silnejša spona, »spominjanje je pozdravljanje« (Heidegger, *Razjasnjenja* 91). Pesniški spomin pozdravlja človeka v njegovi resnici, na kar namiguje besedna zveza »ognjeni duh«. Najpopolnejši izraz človeške eksistence je njegova duhovna ognjevitost. Dobra plovba je človekova poklicanost, ki ji ta nikoli ne more odgovoriti sam iz sebe, z lastnimi močmi. Ognjevitost duha, čeprav se lahko pomnožuje in plodi, ni nič drugega kot dar. Ta

notranji plamen je človeku dan, a nikoli ni gola empirična danost, marveč živa *obljuba*.

K bistvu obljube sodi *možnost* izpolnitve, vendar je obljuba tudi jamstvo, ki se mu človek lahko izneveri. Ob-darjenost z ognjenim duhom v svojem pomenskem spletu vključuje hrabrost in svobodo, obenem pa obeta, da bodo ljudje dobro brodili in naposled prebrodili eksistencialne težave, se pravi da bodo brez brodolomov in potapljanj v temne vire in valovje nesmisla prestali samo eksistenco kot repetitijo izzivov. Ognjeni duh ni naravna svetloba, *lumen naturale*, ki v moderni misli teži k osamosvajanju od neustvarjene nebeške svetlobe in nekako ugrablja gotovost spoznanja, temveč podarjena »zmožnost«, ki človeku omogoča razbrati vso dinamiko in dramo ne-gotovosti. Z notranjim žarkom biti je človek hkrati pozdravljajoče in pozdravljeno bivajoče. Kot nosilec ognja duha je namreč obljubljen, dan kot možnost izpolnitve, dovršitve, in obljublja-joči, saj je poklican vztrajati pri tem, da v srečanju z drugimi ljudmi in stvarmi opravi lastno nalogo, izpolni lastno bit, samstvo kot dano zadanost. Tako kot človek lahko da lažno in prazno obljubo, se lahko sam aktivno ali pasivno prepusti laži in praznini eksistence ter zgreši svoj prvi in najvišji smoter. Pra-etosna performativa obljube in pozdrava določata glavne konture eksistence. Heidegger razlikuje med »praznim pozdravljanjem nepremišljenega občevanja« in »redkostjo pristnega pozdrava« (Heidegger, *Razjasnjenja* 91). Pristni pozdrav je redek, saj se le v redkih trenutkih zares *spominjamo*, vračamo k nekemu dogodku, obličju ali pojavu. Popolni spomin in popolni pozdrav je miselna, na vrhuncih tudi *pesniško miselna* usmerjenost k poreklu in smislu ognjenega duha.

V vseh Heideggerjevih tolmačenjih Hölderlinovih del se to poreklo dosledno pojavlja v figuri *svetega*. Severovzhodni veter, ki piha v začetnih verzih himne, je veter, v katerem se oglašča in kaže »sestav svetega (Gefüge des Heiligen)«, kot piše filozof v *Razjasnjenjih* (66). Omenjena podoba je zato blizu Hölderlinovi prvi pozni himni »Kot če na praznik ...«, ki ji je Heidegger posvetil še enega izmed vojnih esejev.² Pesnik se tu spominja božjih »vseživečih moči« in pravi, da »v pesmi veje njih duh« (Hölderlin 11; v. 37). Sveto navdihuje človeka z ognjenim duhom,

... ko od dnevnega sonca in tople zemljé
raste in hudourij, teh v zraku, in drugih,
ki bolj pripravljena v globinah časa
in polnoznačnejša in nam dojemljivejša
med nebom in zemljo potujejo in med ljudstvi. (11; v. 38–42)

² Heidegger je v začetnih letih druge svetovne vojne ta esej večkrat bral pred zainteresiranim občestvom, nato pa ga je prvič natisnil v Halleju, pri založniku Niemeyerju.

Neposredno pred tem opisom naletimo na paralelo med sijočim pogledom in razgorevanjem pesniškega navdiha:

In kakor možu ogenj v očesu blešči,
ko zasnoval je kaj vélikega, tako je
na novo ob znamenjih, delih sveta, zdaj
ogenj vžgan v dušah pesnikov. (11; v. 28–31)

Sijaj v očeh je izraz zadovoljstva pred veličino, pred tistim, kar zahteva nekaj več od ravnodušnega opazovanja. Tudi ta sijaj je, kot vemo iz lastnih izkušenj, svojevrstni dar. Lahko neutrudno delamo na zasnavljanju kakšne veličine, ampak sijaja v očeh nikoli ne moremo sami zagotoviti in »utrditi«, kaj šele osvojiti. Sijaj je zunanji kazalec tega, da človekova še obdarjena duša ni postala pepelišče, da se nečemu še lahko čudi. V Hölderlinovi prispodobi pa obstaja neka razpoka, ki jo velja prav posebej razložiti: ko človek naredi kaj velikega, ko se sooči z velikim navdihujočim fenomenom, ga prešine nevsakdanje zadovoljstvo. Toda za znamenja, o katerih piše Hölderlin, vendarle ni značilna *takšna* veličina. Izraz »dela sveta« tu sicer meri na *vojne*, ki jih pesnik primerja z nevihtami. Čeprav se te besede, *in concreto*, najbrž nanašajo na napoleonsko obdobje, je njihov obseg nedvomno širši od najbližje zgodovinske asociacije idej. Naravnim nevihtam so v obzorju človeških zadev podobni vojni pohodi, saj vnašajo nemir in motijo spokojni življenjski tok. Ognja, ki je vžgan v dušah pesnikov, ne bi smeli enačiti s srdom opustošenja, ki sem ga prej naznačil za osnovni afekt, celo simptom vserazdiralnega opustošenja v totalni vojni. Ognjeni duh vzgibava spomin na *drugačen* odnos do totalitete, celote resničnosti in vseh reči, vsega bivajočega.

Če se vrnemo k sami himni »Spomin« in ognju Hölderlinove duše, ki je v njej zaiskril, bomo opazili nenavadno besedno igro. Pesnikova pot spominjanja svetega je »krilata vojna« (prim. Hölderlin 191; v. 44). V zvezi s tem se nam vsiljuje negativna primerjava: srd se kot bistvena poteza subjektivistično (samo)ujetega človeka razkriva v križarjenju krilatih pošasti in prestavljanju svetovne vojne na nebo, v prostor premoči letalske tehnike; pesniško spominjanje je netehnični vzlet, kretnja *duha* navzgor. V prejšnjih opisih je Hölderlin primerjal pesnike z ladjarji, v nadaljevanju pa jih predstavlja kot »slikarje« (prim. Hölderlin 191; v. 42), ker v raznih odtenkih, skladno s sestavom in barvo svoje duševnosti, prikazujejo tisto, kar se nikoli ne more popolnoma prikazati. Ne zavračajo krilate vojne, v kateri se duša vzpenja k *nevidnemu* nebu. Ta nevidna vojna je bolj dragocena kot vse vidne, prizadevanja, ki jih terja, pa so pomembnejša kot vse militarne strategije in tehnike.

S tem smo se približali bistvu razlike med nevihtami v *globinah* časa in nevihtami na površju vidnega, o kateri govori pesem »Kot če na praznik ...«. Vojna proti gnevnuemu samouveljavljanju, proti srditosti – proti razpoloženju, ki uteleša kljubovalni odnos do Boga in Božjih nalog – je popolnejša in pomembnejša kot vsaka zunanja, frontalna, čutno zaznavna vojna. Hölderlin celo pravi, da so nam takšne nevidne nevihte *dojemljivejše*, bližje. Ne zato, ker se je lažje pogrezniti v nevidno kot v vidno vojno, temveč zato, ker se pred vsakim predstavljivim ali resničnim totalnim spopadom godi globinska vojna za temeljni odnos do totala sveta. Krilata vojna, o kateri poje Hölderlin, ni napad na višave, ikarjevski vzpon k soncu, ki se končuje neslavno. Sam Hölderlin, s pesniško primerjavo pesnikov in slikarjev slika pot duha kot boj proti gravitaciji srca, boj duha proti sebi in svojemu padcu, zaradi Duha, ki človeku daje krila in mu dopušča priti *nadse*, da bi sebe in svoj svet videl bolje in ostreje. Da bi svet brez žalnega žela poznal in po lastni najgloblji, pozdravni bitnosti znova zgradil.

Pesniki so čuvaji spomina na sveto in se jim pod »Božjimi nevihtami« spodobi prebivati »z odprto glavo«, kar pomeni, da so pesniki *v umu in besedah odprti za glas Boga*. Božje nevihte (za razloček od vidnih) niso primerljive z vojnami, v katerih se goji srd. Odprtost za nevihte Višnjega je dovzetnost za *krilato* vojno, v kateri človek, ko enkrat stopi vanjo, ne neti gnevne volje, ampak jo premaguje in kvalitativno preobraža. V predgovoru k svojemu slovitemu predavanju *Kaj je metafizika?* Heidegger najde protiutež gnevu v *milosti in naklonjenosti (Huld)*, v sledi celilnega ognja z neba, v sledi obdarjenosti s svetim. Nebeški ognjeni duh je dar, ki sinove zemlje – če ga pomnijo in ohranjajo – rešuje nevarnosti. Največja izmed nevarnosti pa je, kolikor lahko zaslutimo iz Hölderlinove prve, *praznične* himne, zapiranje srca za žarek Transcendence. Totalna vojna, ki je slavila svojo črno rapsodijo v trenutkih, ko je Heidegger tolmačil Hölderlinove himne, je sad odločnega zavračanja in celo pozabe »krilate vojne«, zamegljevanja obzorja za pomembnejšo, odločilnejšo, izvorno vojno, katere glavno bojišče je človeško *srce*. Podobno prej omenjenemu »sijaju v očeh« tudi srce lahko postane zgolj patetična, prazna beseda, a to ne pomeni, da se ji dejansko smemo odpovedati in jo prepustiti grozeči praznini. Srce je namreč – po Heideggerjevem branju Hölderlina – »tisto, v čemer se zbira najlastnejše bistvo tega pesnika: tišina pripadnosti objetja svetega« (Heidegger, *Razjasnjenja* 69).

Hölderlin je v himni »Kot če na praznik ...« jasno orisal razpon možnosti, vojni vzpon od *trdega* do čistega srca. »Trdo srce« ni močno, ker je stekališče vojne vrline, vojaške neomajnosti. Pesnik ne apostro-

fira *takšnega*, epskega momenta. Srce je trdo, ker je neobčutljivo, otrplo in povsem pogreznjeno v svetno samopozabo. S srdom ogrobelo srce je med vojno proti samemu sebi predramljeno od *Drugod* in se s to postopno preobrazbo odpira za čistost. Totalna vojna se godi v horizontalni ravni in predstavlja zaključno etapo človekove odtujenosti od Transcendence, poslednji poganjek pomračitvenega skiciranja antropične entropije. Hölderlinovska »krilata vojna« je, nasprotno, nepreštevni zbir bojov na *vertikalni osi*, na lestvi biti. Hölderlinova poezija je pogosto oblikovana poetološko, v njej se išče upravičenje in opredelitev pesništva kot duhovnega poklica. Pesnik je tu vedno paradigma *človeka*. Resnični smisel resnične, *krilate* vojne, težnje *navzgor*, je ta, da človek na ne-gotovi poti eksistence z novo čistostjo srca premaga njegovo okornost in mrak. Hölderlinova misel srca je panenteizem (vse-v-boštvo): nauk o vseprisotnosti »skupnega duha« (Hölderlin 11; v. 43), Boga, v stihijah narave. Misli tega skupnega Duha so podarjene pesnikom in se v njihovih dušah »*tibo* končujejo« (Hölderlin; poudarek je avtorjev). Pesniki so glasniki volje, ki nadrašča srd sveta, in njihove besede naj bi prelomile, utišale in preobrazile boja-željnost v prsih smrtnikov. Vojna človeka v sebi proti samemu sebi, proti svojim nižjim nagnjenjem, je vojna za *možnost* obdarjenosti s čisto pristrčnim, ne-srditim in srčnim odnosom ter s čistimi, ne krvavimi rokami. Heidegger v svoji interpretaciji pravi: »'Čist' za Hölderlina vselej pomeni toliko kot 'izvoren'«. (Heidegger, *Razjasnjenja* 69) Kaj pa pomeni biti izvoren? Ohraniti neskaljenost in prvobitnost. Praznična himna je tako s skrivnostnimi nitmi znova povezana s himno »Spomin«: proti samopozabi lahko v resnici vojuje samo tisti, ki se spominja ali *misli na* svojo prvo in najbistrejšo zmožnost, na odgovor svetemu, odziv nanj.

Dan spominjanja na sveto je praznik. Heidegger je v obeh različah interpretacije Hölderlinovega »Spomina« posebno pozornost posvetil temu motivu. Na sledi podobnega miselnega obrazca pozni Gadamer razglasi praznični element življenja za izjemen način aktualizacije, uresničitve *lepega* (prim. Gadamer 52–70). To je gotovo blizu Hölderlinovim nameram, saj pesnik sam svet, zbir posvečenih reči in posvečujočega ali *pozdravljajočega* odnosa imenuje lepa in – s teološkim odtenkom besed – »božjelepa Narava« (Hölderlin 9; v. 13). Tako kot pozdrav, ki se v običajnih okoliščinah včasih sprevača v prazno formalnost, tudi praznik, čeprav gre za izpolnjeni *pozdravni* čas, lahko zbledi in postane zgolj *dela prost* dan. Zvest Hölderlinovim lirskim uvidom Heidegger spreminja ta profanacijski vidik: praznik ni dan, ki je osvobojen vsakdanjih obveznosti, ampak dan, ki prekinja

praznino vsakdana in opominja na *osmislitev* (*Besinnung*). Praznični čas je poln »spomina na tisto, kar je bistveno« (prim. Heidegger, *Hölderlins* 64). Zanimivo pa je, da niti Hölderlin niti Heidegger praznika ne razumeta kot dionizičen, razuzdan čas, ampak kot čas *zbranosti* okrog svetega. V individualni zgodovini človeka, ki je deležen bistvene vojne, boja z (odtujenim) jazom, pesnik razlikuje dve naravnosti srca. V splošni zgodovini – kar seveda velja tudi na ravni individualnih usod – je opazil stalno spremembo simbolov dneva in noči. Dan simbolizira živo prisotnost Boga in bogov, noč pa je posvetni čas, iz katerega je vse božje odsotno, na begu. V noči odsotnih bogov je povsod prisoten *nemir mabinacije*. Končno utelešenje tega nemira je bila po Heideggerjevih razlagah Hölderlinovih jezikovnih iger svetovna vojna. Vojna, v kateri je človek planetarnega Zahoda najgloblje zapadel svetovni noči.

Kontrast vojni kot razlezenemu nesmislu in razdiralnemu času filozof najde v novi figuri praznika. Praznik ni dan brez dela, ampak brez boja. Prej sem že poudaril, da je bil cilj Heideggerjevih eksegez Hölderlina pri bralcih prebuditi čut za skupno zadevo, za nujnost konstitucije, oblikovanja skupnosti. Zdaj je treba poudariti tudi to, da osnova tvorjenja družbe ni vojna, ampak prazničnost: zgoščeni in polni, smiselni čas. Praznik po Heideggerju ni samo priložnost za prevrednotenje vsakdanjosti, temveč tudi nasprotje razrušenju. Praznik je gradnja ali obnova zveze med Božjim in človeškim svetom, nasprotje nevihtnemu pohodu na bivajoče in slavnostni dan vedrine, bogočloveškega srečanja, mira in splošne sprave. Spomin na božanska bitja – Hölderlin jih ves čas imenuje »nebeščani« – vrže človeka »globoko med žive« (Hölderlin 15; v. 71). Pesnik je vržen – in tako dejansko obdarjen, izbran – v *globino* življenja, ne v sfero običajnih del in dni. Uvid in védenje, s katerim je skupni Duh ovenčal himnopisca, je uvid v globino, v nerazkrito resnico življenjskega toka. Biti med živimi ne pomeni glodati zemeljske dneve, ampak ohranjati spomin na nesebičnost svetega in poučevati druge. Takšen spomin je mera življenjskosti. Tu in zdaj. In vekomaj.

Zadnji verz himne »Spomin« je nemški mislec pogosto navajal, saj je v njem zgoščen nauk o pesniškem ustvarjanju: »Kar pa ostaja, ustanavljajo pesniki.« (Hölderlin 193; v. 59) Pesniki so, naj parafraziram Heideggerjeve besede iz *Pisma o humanizmu*, od svetega angažirani za sveto (Heidegger, *Wegmarken* 313) in kot taki ustanavljajo, opisujejo *hieronomni* krog smisla skupnosti. Utišanje in preobrazba gnevnega v milostni, pozdravni in zdravilni odnos do resničnosti je končni mir, s katerim se končuje krilata vojna. Ker je fronta te vojne človekova

duša, mir, ki ga pesnik s svojim lastnim peresom podpisuje, ni *zunanj*a prekinitev sovražnih akcij. Da bi bila ustanovljena skupnost smisla in miru, skupnost, ki v miru išče in ima svoj smisel, ni nujno, kot rečeno, preprosto zamenjati ideale Goetheja in Schillerja z novo pedagogijo ali idolatrijo. Ni treba namesto estetskega uživanja v viharniški literaturi vztrajati pri hölderlinovski, a še vedno humanistični vzgoji. Potrebno si je priklicati v spomin prav ustanovitveno, mirotvorno silo »Goethejevih« besed (Heidegger, *Grundbegriffe* 31), ki imenujejo nekaj dragocenejšega kot vse bojne zmage in lovorike:

Nad vsemi vrhovi
je pokoj. (Goethe 48; v. 1–2)

Te besede so v Heideggerjevi recepciji odmevale kot spodbuda k zadnji, najgloblji negaciji totalne vojne. K novemu, izvornemu tonu človeške biti.

LITERATURA

- Gadamer, Hans-Georg. *Aktualität des Schönen*. Stuttgart: Reclam, 1977.
 Goethe, Johann Wolfgang von. *Gedichte*. Berlin: Bong, 1900.
 Heidegger, Martin. *Die Geschichte des Seyns* (GA 69). Frankfurt ob Majni: Vittorio Klostermann, 1998.
 Heidegger, Martin. *Grundbegriffe* (GA 51). Frankfurt ob Majni: Vittorio Klostermann, 1991.
 Heidegger, Martin. *Hölderlins Hymne »Andenken«* (GA 52). Frankfurt ob Majni: Vittorio Klostermann, 1992.
 Heidegger, Martin. *Razjasnjenja ob Hölderlinovem pesništvu*. Ljubljana: Nova revija, 2001.
 Heidegger, Martin. *Wegmarken* (GA 9). Frankfurt ob Majni: Vittorio Klostermann, 1976.
 Hölderlin, Friedrich. *Pozne himne*. Prev. Vid Snoj. Ljubljana: KUD Logos, 2006.

The Voice of Celebration in Stormy Times: Heidegger's War Lectures on Hölderlin

Keywords: literature and philosophy / war / German poetry / Hölderlin, Friedrich / Heidegger, Martin

This article discusses the theme of war through the prism of selected passages from Heidegger's interpretations of poetry. The central part of the discussion is devoted to explanations of Hölderlin's poetry and insights from the lectures on the hymn "Remembrance" ("Andenken"). The hermeneutic examination of Hölderlin in the midst of the World War II did not mean an esthetic escape from the cruel reality. In *The History of Beyng* (*Die Geschichte des Seyns*), Heidegger emphasized the notion of "total war" as universal, external destruction. The opposite of this tendency can be seen in Hölderlin's motif of "winged war." In the interpretation I propose, the "winged war" is the name for the inner overcoming of man's vile tendencies and a long upward movement—from hostile anger to openness and cordiality. In the light of such a reading, war turns out to be a "stormy" time in which the oblivion of this most important achievement of the soul reaches its climax. Heidegger's "poetic thinking" and Hölderlin's rich poetry pave the way from the emptiness of total war to the feast as a symbol of the complete reconciliation of time and meaning.

1.01 Izvirni znanstveni članek / Original scientific article

UDK 1Heidegger M.:821.112.2.09-1Hölderlin F.

DOI: <https://doi.org/10.3986/pkn.v45.i2.05>